నవీన భూగోళ

శ్రీమద్గోవర్ధనాచార్య

విరచితంబును శ్రీమదన్నంభట్టవిరచిత

తర్కసంగ్రహ టీకయునగు

న్యాయబోధిని.

—(*)—

శ్రీపరవస్తు వేంకటరంగాచా

ర్యయ్యవారలుగారి చేఁ

బరిష్కరింపఁబడి స్వీయాత్రైన

అక్షయముద్రాక్షర శాలయం

దచ్చు కూర్పించి ప్రకటింపఁబడియెను.

౧౮౭౩ సం॥ విశాఖపట్టణము.

ప్రింటర్- అ॥ చ॥ శ్రీనివాసాచార్యులు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

న్యాయబోధినీ.

అఖిలాగమసంచారి శ్రీకృష్ణాఖ్యం పరంమహః । ధ్యాత్వాగోవర్ధనసుధీస్తనుతే న్యాయబోధినీమ్.

౧ చికీర్షితస్యగ్రన్థస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థమిష్టదేవతానమస్కారాత్మకం మఙ్గళం శిష్యశిక్షాయై గ్రన్థతోనిబధ్నాతి- నిధాయేతి.

౨ అథపదార్థాన్విభజతే- ద్రవ్యేతి- అత్ర సప్తగ్రహణం పదార్థత్వం ద్రవ్యాది సప్తాన్యతమత్వవ్యాప్యమితివ్యాప్తిలాభాయ- ననుశక్తిపదార్థస్యాష్టమస్యసత్త్వాత్కథంసప్తైవేతి- తథాహి- వహ్నిసంయుక్తేన్ధనా దాహస్యాపి మణిసంయోగే దాహోనజాయతే- తచ్చాన్యైతుజాయతే- అతోమణిసమవధానేన దాహానుకూలాశక్తిర్నశ్యతి- మణ్యభావదశాయాం దాహానుకూలా శక్తి రుత్పద్యతఇతి కల్ప్యతే- తస్మాచ్ఛక్తిరతిరిక్తఃపదార్థఇతిచేన్న- దాహంప్రతిమణేః ప్రతిబన్ధకత్వేన తదభావస్య కారణత్వేనైవ నిర్వాహే మణిసమవధానాసమవధానాభ్యామనన్తశక్తితత్ప్రాగభావతద్ధ్వంసకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్- తస్మాత్సప్తైవేతిసిద్ధమ్.

౩ పదార్థాన్విభజ్యద్రవ్యాణివిభజతే- పృథివ్య

స్తేజ ఇతి- నన్వన్ధకారస్య దశమద్రవ్యస్య సత్త్వాత్కు
తో నవైవేతి తథాహి- నీలం తమశ్చలతీతి ప్రతీతేః
నీలరూపాశ్రయత్వేన క్రియాశ్రయత్వేన చ ద్రవ్య
త్వం సిద్ధమ్- నచైతన్నవద్రవ్యేష్వన్తర్భావసమ్భ
వాత్కుతో దశమద్రవ్యత్వమితి వాచ్యమ్- ఆకాశా
దిపఞ్చకస్య నీరూపత్వాద్వాయోశ్చాపి నీరూపత్వా
న్న తేష్వన్తర్భావః- తమసో నిర్గన్ధత్వాత్పృథివ్యా గ
న్ధవత్త్వాన్న పృథివ్యామన్తర్భావస్సంభవతి- జల
తేజసోశ్శీతోష్ణస్పర్శవత్త్వాత్తమసో నిస్స్పర్శత్వా
న్న తయోరన్తర్భావ ఇతి- తస్మాత్తమసో దశమద్రవ్య
త్వం సిద్ధమితి చేన్న- తేజోఽభావత్వేనైవోపపత్తౌ అతిరి
క్తకల్పనాయాం మానాభావాత్- నచ వినిగమనావిర
హః తేజస ఏవాన్ధకారాభావస్వరూపత్వమస్త్వితి వా
చ్యమ్- తేజసోఽభావస్వరూపత్వే సర్వానుభవసి
ద్ధోష్ణస్పర్శస్యాశ్రయీభూతద్రవ్యాన్తరకల్పనే గౌర
వాత్- తస్మాదుష్ణస్పర్శగుణాశ్రయతయా తేజసో ద్ర
వ్యత్వం సిద్ధమ్- తమసి నీలాదిప్రతీతిస్తు భ్రాన్తిరేవ-
ఉ నారాది నీలరూపవస్య దీపాపసరణక్రియాయా ఏవ
ప్రతిభానాత్.

౧౦ గన్ధవతీతి- గన్ధవత్త్వం పృథివ్యా లక్షణమ్-
౧౧ పృథివీ- లక్ష్యతావచ్ఛేదకం పృథివీత్వమ్-యు

ధర్మావచ్ఛిన్నం లక్ష్యం సధర్మో లక్ష్యతావచ్ఛేదకః-
యోధర్మోయస్యామవచ్ఛేదకస్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నా-
తథాచ లక్ష్యతావచ్ఛేదకం పృథివీత్వంచే ల్లక్ష్యతా
పృథివీత్వావచ్ఛిన్నా. ఏవంశీతస్పర్శవత్త్వాదిలక్ష
ణే జలాదీనాంలక్ష్యతా జలత్వాదేర్లక్ష్యతావచ్ఛేద
కత్వంచ బోధ్యమ్.

౧౩ ఏవంపృథివ్యాదిత్రికంనిరూప్య వాయుం
నిరూపయతి-రూపరహితేతి- రూపరహితత్వే సతి
స్పర్శవత్త్వంవాయోర్లక్షణమ్- సతిసప్తమ్యావిశిష్టా
ర్థకతయా రూపరహితత్వ విశిష్ట స్పర్శవత్త్వం వా
యోర్లక్షణమ్- విశేషణాంశా నుపాదానేస్పర్శవత్త్వ
మాత్రస్య లక్షణత్వే పృథివ్యాదిత్రికేఽతివ్యాప్తిః- త
ద్వారణాయ విశేషణోపాదానమ్-తన్మాత్రోపాదానే
ఆకాశాదావతివ్యాప్తిః- తద్వారణాయ విశేష్యోపా
దానమ్. అతివ్యాప్తిర్నామ- అలక్ష్యేలక్షణసత్త్వమ్.
యథాగోః శృఙ్గిత్వం లక్షణం కృతంచే ల్లక్ష్యభూత
గోభిన్నమహిషాదావతివ్యాప్తిః- తత్రాపిశృఙ్గవత్త్వ
స్యవిద్యమానత్వాత్ అవ్యాప్తిర్నామ- లక్ష్యైకదేశా
వృత్తిత్వమ్- యథాగోర్నీలరూపవత్త్వంలక్షణంకృ
తంచేచ్ఛ్వేతగవి నీలరూపవత్త్వస్య లక్షణస్యాసత్త్వా
త్- అసమ్భవోనామ- లక్ష్యమాత్రేఽత్రాపి లక్షణా

సత్వమ్- యథా గోరేకశఫత్వమ్- గోసామాన్యస్య ద్విశఫత్వే నైకశఫత్వస్యాభావాత్- అతివ్యాప్త్యవ్యాప్త్యసమ్భవానాం నిష్కృష్టలక్షణం తు- లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదసామానాధికరణ్యమతివ్యాప్తిః- అవ్యాప్తిస్తు లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమ్- అసమ్భవస్తు లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వమ్.

౧౪ ఆకాశం లక్షయతి శబ్దగుణకమితి- అత్రగుణపదమాకాశే శబ్దఏవ విశేషగుణఇతిద్యోతనాయ నత్వతివ్యాప్తివారణాయ- సమవాయేన శబ్దవత్త్వమాత్రస్య సమ్యక్త్వాత్- తదుక్తమ్- రూపంగన్ధో రసస్స్పర్శస్స్నేహస్సాంసిద్ధికో ద్రవః, బుద్ధ్యాదిభావనాన్తాశ్శబ్దో వైశేషికా గుణా ఇతి. తచ్చైకమితి- అనేకత్వే మానాభావాదిత్యర్థః- విభ్వితి- సకలమూర్తద్రవ్యసంయోగిత్వం విభుత్వమ్- మూర్తత్వంచ క్రియాశ్రయత్వమ్- పృథివ్యప్తేజోవాయుమనాంసి మూర్తాని-పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశపఞ్చకం భూతపదవాచ్యమ్- భూతత్వం నామ బహిరిన్ద్రియగ్రాహ్యవిశేషగుణవత్త్వమ్.

౧౫ కాలం లక్షయతి- అతీతేతి- వ్యవహారహే

తుత్వస్య లక్షణత్వే ఘటఇతివ్యవహారహేతుభూతఘ టాదావతివ్యాప్తి రతస్తద్వారణాయానిత్యాది విశేష ణోపాదానమ్.

౧౬ దిశో లక్షణమాహ- ప్రాచీతి- ఉదయాచల సన్నిహితాయా దిక్ సా ప్రాచీ- అస్తాచలసన్నిహి తాయా దిక్ సా ప్రతీచీ- మేరోస్సన్నిహితా యా దిక్ సోదీచీ- మేరోర్వ్యవహితా యా దిక్ సా దక్షిణా.

౧౭ ఆత్మానం నిరూపయతి- జ్ఞానాధికరణమితి- అధికరణపదం సమవాయేన జ్ఞానాశ్రయత్వ లాభా ర్థమ్.

౧౮ మనో నిరూపయతి- సుఖాదీతి- ఉపలబ్ధి ర్నామ సాక్షాత్కారః- తథా చ సుఖాదిసాక్షాత్కారకా రణత్వే సతీన్ద్రియత్వం మనసో లక్షణమ్- ఇన్ద్రియత్వ మాత్రోక్తౌ చక్షురాదావతివ్యాప్తిః- తద్వారణాయ సుఖాదిసాక్షాత్కారకారణత్వ విశేషణమ్- విశేష్య మనుపాదానే ఆత్మన్యతివ్యాప్తిః- ఆత్మనో జ్ఞానాదికం ప్రతిసమవాయికారణత్వాత్- అత ఆత్మన్యతివ్యా ప్తివారణాయేన్ద్రియత్వరూపవిశేష్యోపాదానమ్.

౧౯ రూపం లక్షయతి- చక్షుర్మాత్రేతి- చక్షు ర్మాత్రగ్రాహ్యత్వవిశిష్టగుణత్వం రూపస్య లక్షణమ్- విశేష్యమాత్రోపాదానే రసాదావతివ్యాప్తిః- అతశ్చ

క్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వవిశేషణమ్- తావన్మాత్రోపాదా
నే రూపత్వనీలత్వపీతత్వాదావతివ్యాప్తిః- యోగుణో
యదిన్ద్రియగ్రాహ్యస్తన్నిష్ఠజాతేరపి తదిన్ద్రియగ్రా
హ్యత్వాత్- అతస్తద్వారణాయ విశేష్యోపాదానమ్-
చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం నామ చక్షుర్భిన్నేన్ద్రియా
గ్రాహ్యత్వేసతి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వమ్- మాత్రపదాను
పాదానే సంఖ్యాది సామాన్యగుణేఽతివ్యాప్తిః- సం
ఖ్యాదావపి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వవిశిష్టగుణత్వస్య సత్త్వా
త్- అతస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదమ్- సం
ఖ్యాదేస్తు చక్షుర్భిన్నత్వగిన్ద్రియ గ్రాహ్యత్వాత్
చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వవిశేషణంనాస్తి- అత్ర లక్షణే
గ్రాహ్యత్వంనామ ప్రత్యక్షవిషయత్వమ్- అగ్రాహ్య-
త్వంనామ ప్రత్యక్షావిషయత్వమ్- తథా చ చక్షుర్భి
న్నేన్ద్రియజన్య సాక్షాత్కారావిషయత్వేసతి చక్షు
ర్జన్యచాక్షుషప్రత్యక్షవిషయత్వమితిఫలితార్థః- నను
తథాపి ప్రభాఘటసంయోగే రూపలక్షణస్యాతివ్యా
ప్తిః తస్య చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వ విశిష్టగుణత్వాది
తి చేన్న- గుణపదస్య విశేషగుణపరత్వాత్- నచై
వం విశేషగుణపదఘటితలక్షణేనక్ష్ఠ్యదాఽతివ్యాప్త్య
భావాత్ మాత్రపదవైయర్థ్యమితి వాచ్యమ్- జలమా
త్రవృత్తిసాంసిద్ధికద్రవత్వావతివ్యాప్తివారణాయ

తదుపాదానాత్ - అథవా చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యజాతిమద్గుణత్వస్య లక్షణత్వాత్ -సప్రభాఘటసంయోగాదావతివ్యాప్తిః- సంయోగత్వజాతేః చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వాభావాత్ - ఘటపటసంయోగస్య త్వగిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాత్ - తద్గతజాతేరపి త్వగిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాత్ - యోగుణో యదిన్ద్రియగ్రాహ్యస్తన్నిష్ఠజాతేరపి తదిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాత్ -అత్ర జాతిఘటితలక్షణే గుణత్వానుపాదానే చక్షుర్గ్రాహ్యసువర్ణత్వాదిజాతిమతి సువర్ణాదావతివ్యాప్తిః- ఏవం రసాదిలక్షణేపి విశేషణానుపాదానే లక్ష్యభిన్నగుణేష్వతివ్యాప్తిః- విశేష్యానుపాదానే లక్ష్యమాత్రవృత్తిరసత్వగన్ధత్వాదావతివ్యాప్తిః- అతో విశేష్యవిశేషణయోరుభయోరుపాదానమ్.

౨౨ స్పర్శంలక్షయతి- త్వగిన్ద్రియమాత్రేతి- అత్రాపి మాత్రపదం సఙ్ఖ్యాదిసామాన్యగుణేష్వతివ్యాప్తివారణాయ అన్యవిశేషణకృత్యం పూర్వవద్బోధ్యమ్- గ్రాహ్యత్వపదార్థోపి పూర్వవదేవ- ప్రత్యక్షవిషయత్వరూపఏవబోధ్యః.

౨౩ రూపాదిచతుష్టయంపృథివ్యాం పాకజమితి- ఏతత్తత్త్వనిర్ణయశ్చేత్థమ్- పాకో నామ విజాతీయతేజస్సంయోగః- తదపేక్షయారసజనకో విజా

తీయః- ఏవంగన్ధజనకోపి తతో విజాతీయః- స్పర్శ
జనకోపి తత్రైవ-ఏవం ప్రకారేణ భిన్నభిన్నజాతీయాః
పాకాః కార్యవైలక్షణ్యేన కల్పనీయాః- యథా-తృ
ణపుఞ్జనిక్షిప్తామ్రాదౌ ఉష్ణలక్షణ విజాతీయతేజస్సం
యోగాత్ పూర్వహరితరూపనాశే రూపాన్తరస్యాపీ
తాదేరుత్పత్తిః-నతు రసాదేరుత్పత్తిః పూర్వరసస్యా
మ్లస్యైవానుభవాత్- క్వచిత్పూర్వహరితరూపస్యాన
త్వేపి రసపరావృత్తిర్దృశ్యతే- రసజనకవిజాతీయ
తేజస్సంయోగరూపపాకవశాత్పురాతనామ్లనాశే
నమధురరసస్యైవానుభవాత్- తస్మాద్రూపజనకా
పేక్షయా రసజనకో విలక్షణ ఏవ- ఏవంగన్ధజనకోపి
విలక్షణ ఏవాఙ్గీకార్యః- రూపరసయోరపరావృ
త్తావపి పూర్వగన్ధనాశేన విజాతీయపాకవశాత్ సు
రభిగన్ధోపలబ్ధేః- ఏవం స్పర్శేపి- పాకవశాత్ కఠిన
స్పర్శనాశేన మృదుస్పర్శానుభవాత్- తస్మాద్రూపా
దిజనకాః విజాతీయా ఏవ పాకా యథాకార్యమున్నే
యాః- అత ఏవ పార్థివపరమాణూనామేకజాతీ
యత్వేపి పాకమహిమ్నా విజాతీయద్రవ్యాన్తరార
మ్భః- యథాగోధూమకృష్ణాదీనాం పరమాణ్వన్తర
భర్జేత్రకారమ్భకపరమాణుషు విజాతీయతేజస్సం
యోగాత్పూర్వరూపాది చతుష్టయనాశే తదనన్త

రం దుగ్ధే యాదృశం రూపాదికం వర్తతే తాదృశరూపరసగన్ధస్పర్శజనకా స్తేజస్సంయోగా జాయన్తే. తదుత్తరం తైరేవ తాదృశరూపాదయ ఉత్పద్యన్తే తాదృశరూపాదివిశిష్టపరమాణుభి ర్దుగ్ధద్వ్యణుకమారభ్యతే. తత స్త్ర్యణుకాది క్రమేణ దుగ్ధారమ్భ ఇతి. ఏవం దుగ్ధారమ్భకైః పరమాణుభిరేవ దధ్యారభ్యతే పాకమహిమ్నా. ఏవం దధ్యారమ్భకైరేవ పరమాణుభిర్నవనీతాదికమితి దిక్.

౨౯ విభాగం లక్షయతి- సంయోగ నాశకత్వవిశిష్టగుణత్వం విభాగస్య లక్షణమ్. విశేషణ మాత్రోపాదానే క్రియాయామపి సంయోగ నాశకత్వా త్తత్రాతివ్యాప్తి స్తద్వారణాయ గుణత్వవిశేష్యమ్.

౩౦ గురుత్వం లక్షయతి- ఆద్యేతి- ద్వితీయపతనాదిక్రియాయాం వేగస్యైవా సమవాయికారణత్వాత్ తత్రాతివ్యాప్తి వారణాయాద్యేతి. ఉత్తరత్ర స్యన్దనే ఆద్యత్వవిశేషణమపి పూర్వవదేవయోజనీయమ్.

౩౧ స్నేహం లక్షయతి- చూర్ణాదీతి- చూర్ణాదిపిణ్డీభావహేతుత్వే సతి గుణత్వం స్నేహస్య లక్షణమ్- పిణ్డీభావో నామ చూర్ణాదేర్ధారణాకర్షణహేతుభూతో౽వయవసంయోగవిశేషః. తాదృశసం

యోగం ప్రతి స్నేహస్యైవాసాధారణ కారణత్వమ్-
నతు జలాదిగత ద్రవత్వస్య తథాసతి ద్రుత సువర్ణాది
సంయోగేన చూర్ణాదేః పిణ్డీభావాపత్తేః అతస్స్నేహ
ఏవ తత్రాసాధారణ కారణమ్- విశేషణమాత్రోపా
దానే కాలాదావతివ్యాప్తిః- తద్వారణాయ విశే
ష్యోపాదానమ్- వస్తుతస్తు ద్రుతజలసంయోగస్యైవ పి
ణ్డీభావ హేతుత్వమ్- స్నేహస్య పిణ్డీభావ హేతుత్వే
మానాభావాత్ - జలే ద్రుతత్వ విశేషణాత్ కరకాదివ్యా
వృత్తిః.

౩౩ శబ్దం లక్షయతి- శ్రోత్రగ్రాహ్య ఇతి- శబ్ద
త్వేఽతివ్యాప్తి వారణాయ గుణపదమ్- రూపాదా
వతివ్యాప్తి వారణాయ శ్రోత్రేతి- స త్రివిధః- సంయో
గజో విభాగజశ్శబ్దజశ్చేతి- భేరీదణ్డసంయోగజన్యో
ఝాంకారాదిశబ్దః హస్తాభిఘాత సంయోగజన్యో
మృదఙ్గాదిశబ్దః- వంశే పాట్యమానే దళద్వయ విభా
గజన్యశ్చటచ్ఛటా శబ్దః- శబ్దోత్పత్తి దేశమారభ్య కర్ణ
పర్యన్తం నిమిత్త పవనేన శబ్దధారా జాయతే- తత్రో
త్తరోత్తర శబ్దే పూర్వ పూర్వ శబ్దః కారణమ్.

౩౪ బుద్ధేర్లక్షణమాహ- సర్వవ్యవహారేతి- వ్య
వహారశ్శబ్దప్రయోగః- జ్ఞానం వినా శబ్దమాత్రప్ర
యోగాసమ్భవాత్ శబ్దప్రయోగరూపవ్యవహారహే

తుత్వంజ్ఞానస్యలక్షణమ్- బుద్ధింవిభజతే- సేతి.

౩౫ స్మృతింలక్షయతి- సంస్కారేతి- సంస్కారమాత్రజన్యత్వ విశిష్టజ్ఞానత్వంస్మృతేర్లక్షణమ్-విశేషణానుపాదానే ప్రత్యక్షాద్యనుభవేఽతివ్యాప్తిః-తద్వారణాయ విశేషణోపాదానమ్- సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యోపాదానమ్- ధ్వంసం ప్రతి స్వప్రతియోగినః కారణత్వాత్-సంస్కారధ్వంసేఽపి సంస్కారజన్యత్వస్యసత్త్వాత్.

౩౬ అనుభవం లక్షయతి- తద్భిన్నమితి- తద్భిన్నత్వంనామ స్మృతిభిన్నత్వమ్- స్మృతిభిన్నత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వంలక్షణమ్-అత్రవిశేషణానుపాదానే స్మృతావతివ్యాప్తిః- విశేష్యానుపాదానే ఘటాదావతివ్యాప్తిః- అతస్తద్వారణాయవిశేషణవిశేష్యయోరుభయోరుపాదానమ్-అనుభవంవిభజతే-సద్వివిధఇతి.

౩౭ యథార్థానుభవంలక్షయతి- తద్వతీతి- తద్వతీత్యత్రసప్తమ్యర్థో విశేష్యత్వమ్- తచ్ఛబ్దేనప్రకారీభూతో ధర్మోధర్తవ్యః- తథాచ తద్వద్విశేష్యకత్వే సతితత్ప్రకారకానుభవత్వం యథార్థానుభవస్యలక్షణమ్- ఉదాహరణం రజతేఇదం రజతమితిజ్ఞానం రజతత్వవద్విశేష్యకత్వే సతి రజతత్వప్రకారకమ్- తద్వద్విశేష్యతానిరూపితతత్ప్రకారతా నిరూ

పితప్రకారితాశాల్యనుభవత్వమితి తు నిష్కృష్టః- అ
న్యథా యథాస్తే రజ్జురజతయో రిమే రజతరజ్జే ఇ
త్యాకారకసమూహాలమ్బనేఽతివ్యాప్తిః- అత్ర పిర
జతత్వవద్విశేష్యకత్వరజతత్వప్రకారకత్వయోః రజ్జ
త్వవద్విశేష్యకత్వ రజ్జుత్వప్రకారకత్వయో స్సత్త్వా
త్- ఉక్తనిష్కృష్టే తు రజతత్వప్రకారతాయాః రజత
త్వవద్రజతనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వాభావాత్- రజ్జ
త్వప్రకారతాయాం రజ్జుత్వవద్రజ్జువిశేష్యతానిరూ
పితత్వాభావాత్- ఇతి తు సమూహాలమ్బనస్య భ్రమస్య ర
జ్జ్వంశే రజతత్వావగాహిత్వేన రజతాంశే రజ్జుత్వా
వగాహిత్వేన చ రజతత్వప్రకారతాయాం రజ్జువిశేష్య
తానిరూపితత్వస్య సత్త్వాన్నాతివ్యాప్తిః.

౩౮ అయథార్థానుభవం లక్షయతి తదభావవ
తీతి- అత్రాపి పూర్వవత్ తదభావవద్విశేష్యతాని
రూపితతన్నిష్ఠప్రకారతానిరూపితప్రకారితాశాల్య
నుభవత్వం వివక్షణీయమ్- అన్యథా రజతరజ్జ్వోరి
మే రజతరజ్జే ఇత్యాకారకసమూహాలమ్బనే ప్రమా
యామతివ్యాప్తిః- ఏతత్సమూహాలమ్బనస్య రజతర
జ్జ్వోభయవిశేష్యకత్వేన రజతత్వరజ్జుత్వోభయప్ర
కారకత్వేన రజతత్వాభావవద్రజ్జువిశేష్యకత్వరజత
త్వప్రకారకత్వయోః రజ్జుత్వాభావవద్రజతవిశేష్య

కత్వరజ్జత్వప్రకారకత్వయోస్సత్వాత్- నిష్కర్షేతు
రజతాంశేరజతత్వావగాహిత్వేన రజ్జ్వంశేరజ్జత్వా
వగాహిత్వేనచరజతత్వప్రకారతాయా రజతత్వాభా
వవద్రజ్జువిశేష్యతానిరూపితత్వాభావాత్- ఏవంరజ్జ
త్వప్రకారతాయాఅపి రజ్జత్వాభావవద్రజతవిశేష్య
తానిరూపితత్వాభావాచ్చ నాతివ్యాప్తిః- ఉదాహర
ణంతు శుక్తావిదం రజతమితి.

౩౯ యథార్థానుభవం విభజతే- యథార్థాను
భవఇతి.

౪౦ తత్కరణమితి తద్భూతప్రత్యక్షాదికరణం
చతుర్విధమిత్యర్థః.

౪౧ ప్రత్యక్షాదిచతుర్విధప్రమాణానాంప్రమా
కరణత్వం సామాన్యలక్షణమ్- ఏకైకప్రమాణస్య
లక్షణంతువక్ష్యతే ప్రత్యక్షజ్ఞానేత్యాదినా.

౪౨ కరణలక్షణమాహ- అసాధారణేతి-వ్యాపా
రవదసాధారణకారణంకరణమిత్యర్థః- అసాధారణ
త్వఞ్చ కార్యత్వాతిరిక్తధర్మావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపి
తకారణతాశ్రయత్వమ్- యథా దణ్డాదేర్ఘటంప్ర
త్యసాధారణకారణత్వమ్- కార్యత్వాతిరిక్తోఘటత్వ
రూపోధర్మః- తదవచ్ఛిన్నకార్యతా ఘటే-తన్నిరూ
పితకారణతా దణ్డే- అతోదణ్డస్యఘటంప్రత్యసాధా

రణకారణత్వమ్- భ్రమణాది రూపవ్యాపారవత్త్వా
చ్చకరణత్వమ్- సాధారణకారణత్వంచ కార్యత్వా
వచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితకారణతాశాలిత్వమ్ ఈ
శ్వరాదృష్టాదేః కార్యత్వావచ్ఛిన్నంప్రత్యేవకారణ
త్వాత్ సాధారణత్వమ్.

౪౩ కారణంలక్షయతి- కార్యనియతేతి- కార్యం
ప్రతి నియతత్వే సతిపూర్వవృత్తిత్వం కారణత్వమ్.
నియతత్వ విశేషణానుపాదానేనియత పూర్వవర్తి
నో రాసభాదేరపి ఘటకారణత్వంస్యాత్- అతోని
యతత్వవిశేషణమ్- నియతపూర్వవర్తినో దణ్డరూ
పాదేరపి ఘటాదికారణత్వంస్యాత్ -అతో నన్యథా
సిద్ధత్వమపి కారణతాలక్షణే నివేశనీయమ్- దణ్డరూ
పాదీనాంతు అన్యథాసిద్ధత్వాత్.

౪౪ కార్యంలక్షయతి- కార్యమితి- ప్రాగభా
వప్రతియోగిత్వం కార్యస్యలక్షణమ్- కార్యోత్పత్తేః
పూర్వమిహ ఘటోభవిష్యతీతిప్రతీతిర్జాయతే- ఏత
త్ప్రతీతివిషయోభావఃప్రాగభావః- తత్ప్రతియోగిఘ
టాదిరూపకార్యమ్.

౪౫ కారణం త్రివిధమితి- సమవాయికారణమస
మవాయికారణం నిమిత్తకారణంచేతి.

౪౬ సమవాయికారణం లక్షయతి. యత్సమ

వేతమితి- యస్మిన్ సమవేతం సత్ సమవాయేనస
మ్బద్ధంసత్ కార్య ముత్పద్యతే తత్సమవాయికార
ణమిత్యర్థః- ఉదాహరణమ్- తన్తవఇతి- తన్తుషుస
మవాయేన సంబద్ధంసత్ పటాదికార్య ముత్పద్య
తే- తతస్తం తవస్సమవాయి కారణ మిత్యర్థః- సా
మాన్యలక్షణంతు సమవాయసంబన్ధావచ్ఛిన్న కార్య
తానిరూపితతాదాత్మ్యసంబన్ధావచ్ఛిన్న కారణత్వం
సమవాయికారణత్వమితి- సమవాయసంబన్ధేనఘ
టాద్యధికరణేకపాలాదౌ కపాలాదేస్తాదాత్మ్యసం
బన్ధేనైవసత్త్వాత్- సమవాయ సమ్బన్ధా వచ్ఛిన్న
ఘటత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపిత తాదాత్మ్యస
మ్బన్ధావచ్ఛిన్న కపాలత్వావచ్ఛిన్న కారణతాయాః
కపాలాదౌ సత్త్వాల్లక్షణసమన్వయః- సమవాయ
సమ్బన్ధేనజన్యభావత్వావచ్ఛిన్నమ్ప్రతి తాదాత్మ్య
సంబన్ధేనద్రవ్యస్యైవ కారణత్వాత్- జన్యభావేషు
ద్రవ్యగుణకర్మసుత్రిషు ద్రవ్యమేవసమవాయికా
రణమ్- ద్రవ్యేతు ద్రవ్యావయవః సమవాయి కార
ణమ్-అతోగుణాదావపి ద్రవ్యమేవ సమవాయికా
రణమిత్యాశయేనాహ- ఘటశ్చస్వగత రూపాదేరి
తి-సమవాయికారణమిత్యుచ్యతే.

౪౭ అసమవాయికారణం లక్షయతి- కార్యే

ణేతి- కార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్ కారణం యత్తదసమవాయికారణ మిత్యన్వయః- జన్యమాత్రేఽవయవ సంయోగస్యైవ అసమవాయికారణత్వాత్ పటాత్మక కార్యేపి తదవయవసంయోగస్యైవ అసమవాయికారణత్వమితి దర్శయతి- యథా తన్తుసంయోగః పటస్యేతి- పటాత్మక కార్యేణ సహైకస్మిన్ తన్తౌ సమవేతం సత్ సమవాయేన వర్తమానం సత్ పటాత్మక కార్యం ప్రతి తన్తుసంయోగాత్మకం కారణమసమవాయికారణమిత్యర్థః- ద్వితీయాసమవాయికారణం లక్షయతి- కారణేన సహేత్యాదినా- పూర్వవదుదాహరతి- తన్తురూపం పటగతరూపస్యేతి- కారణేన సహ పటరూప సమవాయికారణీభూతేన పటేన సహ ఏకస్మిన్నర్థే తన్తురూపార్థే సమవేతం సత్ సమవాయసమ్బన్ధేన వర్తమానం సత్ తన్తురూపం పటరూపం ప్రతి కారణం భవతి- అతో సమవాయికారణం తన్తురూపం పటరూపే- సామాన్యలక్షణం తు- సమవాయసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితా యా- సమవాయ స్వసమవాయి సమవేతత్వాన్యతరసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నా యా కారణతా తాదృశ కారణతాశ్రయత్వం అసమవాయికారణత్వ

ద్రవ్యాసమవాయికారణీభూతావయవ సంయో

గాదౌ తు సమవాయసంబన్ధావచ్ఛిన్న ఘటత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితా సమవాయసంబన్ధావచ్ఛిన్న కపాలద్వయసంయోగనిష్ఠ కారణతా వర్తతే ఏవం ఆద్యపతనక్రియాయాం చ ఆద్యస్యన్దనక్రియాయాం చ గురుత్వద్రవత్వే అసమవాయికారణే భవతః ఆద్యపతనక్రియాయాం ఆద్యస్యన్దనక్రియాయాం చ సమవాయసమ్బన్ధేనైవ తయోః కారణత్వాత్ - అవయవిగుణాదౌ తు అవయవగుణాదేస్స్వసమవాయిసమవేతత్వసమ్బన్ధేనైవ కారణత్వాత్ తత్సమ్బన్ధావచ్ఛిన్న కారణతాశ్రయత్వం అవయవగుణాదౌ వర్తతే అవయవగుణభూత కపాలతన్తురూపాదేః స్వాశ్రయకపాలతన్తురూప సమవాయి కపాలతన్తుసమవేతత్వేన ఘటాదౌ సత్త్వాత్.

౨౮ తదుభయభిన్నమితి - సమవాయ్యసమవాయి కారణభిన్నమిత్యర్థః.

౨౯ తదేవేతి - యదసాధారణమితి - వ్యాపారవత్త్వే సతీత్యపి పూరణీయమ్ - అన్యథా తన్తుకపాలసంయోగాదావతివ్యాప్తిః - కపాలతన్తుసంయోగస్య కార్యత్వాతిరిక్తఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నప్రతికారణత్వాదసాధారణత్వమస్తీతి - అతస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయ వ్యాపారవత్త్వే సతీతి కారణతావిశేష

ణం దేయమ్- వ్యాపారత్వంచ తజ్జన్యత్వే సతి తజ్జన్యజనకత్వం భవతిహి దణ్డజన్యత్వే సతి దణ్డజన్యఘటజనకత్వాద్భ్రమ్యాదే ర్దణ్డవ్యాపారత్వమ్- ఏవంకపాల సంయోగ తన్తుసంయోగాదేరపి కపాలతన్తువ్యాపారత్వం-కపాలతన్తుజన్యత్వే సతి తజ్జన్య ఘటపటజనకత్వాత్-కరణలక్షణేఽసాధారణత్వానుపాదానే ఈశ్వరాదృష్టాదేరపి వ్యాపారవత్కారణస్య సత్త్వాత్ తత్రాతివ్యాప్తివారణాయాసాధారణేతి.

౫౦ షడ్విధేన్ద్రియభూతప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణమాహ-తత్రేతి-ప్రత్యక్షాత్మకం యద్ జ్ఞానం చాక్షుషాదిషడ్విధ ప్రత్యక్షం ప్రతికరణం వ్యాపారవదసాధారణకారణమిన్ద్రియం భవతి-అతః ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణత్వం ప్రత్యక్షస్య లక్షణమ్- ఆద్యసన్నికర్షాతిరిక్తపఞ్చవిధసన్నికర్షాణాం సమవాయఘటితత్వేన ఇన్ద్రియజన్యత్వాభావాద్వ్యాపారత్వం న సంభవతీతి ఇన్ద్రియమనస్సంయోగస్యైవ షడ్విధప్రత్యక్షేషు జననీయే ఇన్ద్రియవ్యాపారతా బోధ్యా.

౫౧ ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణముక్త్వా ప్రత్యక్షప్రమాలక్షణమాహ- ఇన్ద్రియార్థసన్నికర్షేతి- జ్ఞానాకరణకంజ్ఞానం ప్రత్యక్షమితి ప్రత్యక్షస్య లక్షణం జ్ఞానం వ్యాప్తిజ్ఞానం సాదృశ్యజ్ఞానం పదజ్ఞానంచ- తదే

వకరణమేషాం తేజ్ఞానకరణాః అనుమిత్యుపమితిశా
బ్దాః- జ్ఞానకరణకంనభవతీతి జ్ఞానాకరణకత్వం ప్ర
త్యక్షస్యలక్షణమ్- ప్రత్యక్షే ఇన్ద్రియాణామేవకర
ణత్వా జ్ఞానస్యకరణత్వం అతస్తదలక్షణం ఈశ్వ
రప్రత్యక్షసాధారణమ్- ఈశ్వరప్రత్యక్షస్యాకరణ
కత్వాత్- అతోజన్యప్రత్యక్షస్యైవ లక్షణమాదా
యతద్లక్షణముక్తమ్- ప్రత్యక్షం విభజతే- నిర్వి
కల్పకమితి.

౫౨ ప్రకారతాశూన్యజ్ఞానత్వమేవనిర్వికల్పక
త్వమిత్యర్థః- నిర్వికల్పకేచ చతుర్థ్వివిషయతాస్వీక్రి
యతే- నతుత్రివిధవిషయతా ప్రకారతాఖ్యావిశేష్య
తాఖ్యా సంసర్గతాఖ్యాతాసామధ్యే ఏకాపి తత్ర
నాస్తి- అతోవిశేష్యతాశూన్యజ్ఞానత్వం సంసర్గతా
శూన్యజ్ఞానత్వమిత్యపి లక్షణంసంభవతి.

౫౩ సప్రకారకమితి-విషయతాయాజ్ఞాననిరూ
ప్యత్వాద్ జ్ఞానస్యవిషయతానిరూపకత్వేన ప్రకార
తానిరూపకజ్ఞానత్వం సవికల్పకస్యలక్షణమ్- ఉదా
హరణం యథేతి- ఇదంత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతా ని
రూపిత డిత్థత్వప్రకారతాశాలిజ్ఞానమ్- ఏవం బ్రాహ్మ
ణత్వాది ప్రకారతాశాలిజ్ఞానంచ సవికల్పకమిత్యర్థః.

౫౪ చాక్షుషాది షడ్విధ ప్రత్యక్ష కారణీభూ

తాః షడ్విధసన్నికర్షాన్ భజతే. సంయోగత్వా
వచ్ఛిన్నా - ద్రవ్యవృత్తి లౌకిక విషయితా సమ్బన్ధేన చాక్షు
షత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి చక్షుస్సంయోగః కారణం.
ద్రవ్యసమవేతవృత్తి లౌకికవిషయితాసమ్బన్ధేన చా
క్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి చక్షుస్సంయుక్త సమవా
యః కారణం. ద్రవ్యసమవేత సమవేతవృత్తి లౌకిక
విషయితా సమ్బన్ధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిచ
క్షుస్సంయుక్త సమవేతసమవాయః కారణం. ద్రవ్య
గ్రాహకేన్ద్రియాణి చక్షుస్త్వఙ్మనాంసి త్రీణ్యేవ అ
వశిష్టాని ఘ్రాణరసనాదీని గుణగ్రాహకాణి. అతశ్చ
స్పర్శగ్రాహ్యస్థలే ద్రవ్యవృత్తి లౌకికవిషయితాస
మ్బన్ధేన త్వాచప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి త్వక్సం
యోగస్య హేతుతా. ఏవం ద్రవ్యసమవేత విషయక
త్వాచప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్త సమవాయస్య హేతు
తా. ద్రవ్యసమవేతసమవేతస్పర్శత్వాదిస్పార్శన
ప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్త సమవేతసమవాయస్య హే
తుతా. ఏవమాత్మద్రవ్యమానసే మనస్సంయోగస్య
హేతుతా ఆత్మసమవేత సుఖాది మానసే మనస్సం
యుక్త సమవాయస్య హేతుతా. ఆత్మసమవేత
సమవేత సుఖత్వాది మానసే మనస్సంయుక్తసమ
వేతసమవాయస్య హేతుతా. రసనఘ్రాణయోస్తు

దసగన్ధత్వత్వజాతిగ్రాహకత్వేన ద్వితీయతృతీయసం నికర్షయోరేవ తత్ర హేతుతా వాచ్యా. శ్రవణేన్ద్రియస్యాకాశరూపత్వేన శబ్దస్యాకాశగుణత్వేన శ్రవణేన్ద్రియేణ సమం శబ్దస్య సమవాయస్సన్నికర్షః శబ్దవృత్తిశబ్దత్వాదిజాతివిషయకశ్రావణప్రత్యక్షే సమవేతసమవాయస్య హేతుతా.

౬౦ అభావప్రత్యక్షేతి- విశేషణవిశేష్యభావో నామ విశేషణతాసన్నికర్షః- షడ్విధసన్నికర్షఘటితవిశేషణతా యోజనీయా-- తథాహి- ద్రవ్యాధికరణకాభావప్రత్యక్షే ఇన్ద్రియసంయుక్త విశేషణతా ద్రవ్యసమవేతాధికరణకాభావప్రత్యక్షే ఇన్ద్రియసంయుక్తసమవేతవిశేషణతా- ద్రవ్యసమవేతసమవేతాధికరణకాభావప్రత్యక్షే ఇన్ద్రియసంయుక్తసమవేతసమవేత విశేషణతా- సంయోగస్థానే సంయుక్తపదం ఘటయిత్వా సమవాయస్థానే సమవేతపదం ఘటయిత్వా ఽభావప్రత్యక్షం కారణత్వమూహ్యమ్- యథా ఘటద్రవ్యసమవేతం ఘటత్వం వ్యాప్యత్వాదికం గూహాదికఞ్చ- తత్ర నీలాదౌ పీతత్వాభావః- ఘటత్వాదిజాతౌ పటత్వాద్యభావశ్చ వర్తతే- స చాభావశ్చక్షుస్సంయుక్తసమవేత విశేషణతాసన్నికర్షేణ గృహ్యతే- ఏవం పీతత్వాదిజాతౌ పీతత్వాద్యభావః

పిఇన్ద్రియసంయుక్తసమవేతసమవేతవిశేషణతయా గృహ్యతే- ఘటసమవేతం నీలరూపం- తత్సమవేతం నీలత్వమ్-తద్విశేషణతాపీతత్వాభావేతిసంక్షేపః.

౬౩ అనుమితీతి- అనుమితౌ వ్యాప్తిజ్ఞానంకరణం పరామర్శోవ్యాపారః- అనుమితిఃఫలమ్- కార్యమిత్యర్థః- పరామర్శస్యవ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వాత్ వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యానుమితిజనకత్వాద్వ్యాపారత్వంముపపన్నమ్- అనుమితికరణత్వమనుమానస్యలక్షణమ్- అనుమానంచవ్యాప్తిజ్ఞానమ్- ఏతస్యపరామర్శరూపవ్యాపారద్వారా అనుమితింప్రతిసాధారణకారణతయాఅనుమితికరణత్వముపపన్నమ్.

౬౪ పరామర్శజన్యమితి- పరామర్శజన్యత్వవిశిష్టజ్ఞానస్య మనుమితేర్లక్షణమ్- తత్ర విశేష్యమాత్రోపాదానేప్రత్యక్షేతివ్యాప్తిః- తద్వారణాయపరామర్శజన్యత్వేసతి విశేషణందేయం పరామర్శజన్యత్వమాత్రోక్తౌ ధ్వంసేతివ్యాప్తిః- అతఃజ్ఞానత్వోపాదానమ్.

౬౫ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం పరామర్శఇతి- వ్యాప్తివిశిష్టంచతత్పక్షధర్మతాజ్ఞానంచేతి కర్మధారయాత్ విశిష్టపదస్య ప్రకారపరత్వాత్ పక్షధర్మతాయాః జ్ఞానమిత్యత్ర షష్ఠ్యావిషయత్వ

బోధనం ధర్మతావదస్య సంబన్ధార్థకత్వాద్బక ద్ధారయ సమాసేన సమన్వీయమాన వృత్తియోరభేదసంసర్గతాలాభేన చ వ్యాప్తిప్రకారకాభిన్నం యత్పక్షసంబన్ధవిషయకజ్ఞానం తత్పరామర్శ ఇతి లభ్యతే- ఏవం సతి ధూమో వహ్ని వ్యాప్యో ధూమవాన్ పర్వత ఇతి సమూహాలంబనేపి పరామర్శలక్షణాగతత్వ- ద్వారణాయ పక్ష విశేష్యతా నిరూపితాయా హేతు ప్రకారతా తన్నిరూపితాయా వ్యాప్తి ప్రకారతాశాలిజ్ఞానం పరామర్శః- పరామర్శజన్యత్వే సతిజ్ఞానత్వమనుమితే లక్షణమ్- అనుమితి పరామర్శయోర్విశేషణ విశేష్యభావ శ్చేత్థమ్- పర్వతత్వావచ్ఛిన్నాద్దేశ్యతా నిరూపిత సంయోగ సంబన్ధావచ్ఛిన్న వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న విధేయతా కానుమితిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతివహ్ని వ్యాప్తి ప్రకారతా నిరూపితా యా ధూమత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతా తన్నిరూపితా యా పర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతా తచ్ఛాలి నిర్ణయః కారణమితి- స చ నిర్ణయః వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వత ఇత్యాకారకః.

౬౬ యత్రేతి. యత్రయత్రేతి వీప్సా వశాత్ ధూమాధికరణే యావతి వహ్నిమత్త్వలాభాత్ యావత్పదమహిమ్నా ధూమ వ్యాపకత్వం వహ్నేల

ర్థమ్- తథాచ ధూమవ్యాపక వహ్నిమద్ధూమవదితి-
తదేవస్పష్టయతి సాహచర్య నియమఇతి నియత
సాహచర్యం వ్యాప్తి రిత్యర్థః- నియతత్వం వ్యాపక
త్వం సాహచర్యం సామానాధికరణ్యం తథాచధూ
మ నియత వహ్ని సామానాధికరణ్యమ్- ధూమవ్యా
పక వహ్ని సామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః- ఇ
యమన్వయవ్యాప్తిః- సిద్ధాన్తానుసారేణ పూర్వప
క్షీయ వ్యాప్తిస్తుసాధ్యాభావవదవృత్తిత్వమ్- వ
హ్నౌ ధూమవ్యాపకత్వం ధూమసమానాధికరణాత్య
న్తాభావ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వమ్-
తథాహి ధూమాధికరణే పర్వతచత్వరమహానసాదౌ
వర్తతే యోఽభావస్స ఘటత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగి
తాకాభావః- నతువహ్నిత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగి
తాకాభావః- కుతః పర్వతాదౌ వహ్నేస్సత్త్వాత్-
ఏవ సతి ధూమాధికరణే పర్వతే వర్తమానస్య ఘ
టాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం ఘటత్వమ్ ఘటా
భావస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం ఘటత్వం అనవ
చ్ఛేదకం వహ్నిత్వం తాదృశ వహ్నిత్వవత్త్వంవ
హ్నౌ వర్తతే సాధ్యతావచ్ఛేదక సంబన్ధావచ్ఛిన్న
సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభా
వ వన్నిరూపితం యద్ధేతుతావచ్ఛేదక సమ్బన్ధావచ్ఛి

స్తువృత్తిత్వం తాదృశ వృత్తిత్వావచ్ఛిన్న ప్రతి యోగితాకాభావో వ్యాప్తిః తచ్చ కేవలాన్వయిన్యవ్యాప్తమితిసిద్ధాన్తానుసరణమ్.

౨౭ స్వార్థానుమానం నామ న్యాయాప్రయోజ్యానుమానం తత్ప్రయోజ్యానుమానం పరార్థానుమానమ్. న్యాయత్వంచ ప్రతిజ్ఞాదిపఞ్చక సముదాయత్వమ్. అవయవత్వం ప్రతిజ్ఞాద్యన్యతమత్వమ్.

౨౮ అన్వయేనేతి. వ్యాపకసామానాధికరణ్యరూపవ్యాప్తిమానిత్యర్థః - వ్యతిరేకేణేతి - వ్యతిరేకో నామాభావః - తథాచ సాధ్యాభావ హేత్వభావయోః వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః - ఇదఞ్చ యత్రయత్ర వహ్న్యభావః తత్ర తత్ర ధూమాభావ ఇతి యత్ర పదవ్యతీహార యోస్థాత్పర్య గ్రాహకత్వేన వివక్షాయాశ్చయావదగ్నికత్వేన వహ్న్యభావవత్తయావద్ధూమాభావగ్రహణేన యావత్పదస్య వ్యాపకత్వపరతయా ధూమాభావే వహ్న్యభావవ్యాపకత్వలాభే వహ్న్యభావనిష్ఠధూమాభావవ్యాప్యత్వస్య స్వస్వాప్త్రయా ధూమవహ్న్యభావవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వస్య చ లాభేన ధూమనిష్ఠతయా గృహీతా వ్యతిరేకవ్యాప్తింతివ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞత్వేన వ్యతిరేకిత్వేన ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యరూపాన్వయవ్యాప్తిస

త్త్వేన అన్వయిత్వేన చగీయతే-వ్యతిరేకపరామర్శా
కారస్తువహ్న్యభావవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగి
ధూమవానిత్యాకారః.

౨౫ వ్యతిరేకవ్యాప్తిశూన్యత్వేసతిఅన్వయవ్యా
ప్తిమత్త్వంకేవలాన్వయిత్వమ్- సాధ్యకేవలాన్వయి
త్వం అత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వంతథాచ అత్యన్తాభావా
ప్రతియోగి సాధ్యకత్వం కేవలాన్వయి హేతోర్లక్ష
ణమ్- ఏతల్లక్షణం హేతోర్వ్యతిరేకిత్వేపిసఙ్గచ్ఛతే-
సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్వాదేవ వ్యతిరేకవ్యాప్తేరభా
వాత్ అన్వయవ్యాప్తిమాత్రకంకేవలాన్వయీతిమూ
లకారోక్తలక్షణముపపన్నమ్- నచైవంసంయోగా
భావేప్యాకాశాభావేచావ్యాప్తిరితివాచ్యమ్-స్వవిరో
ధివృత్తిమదత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వస్యతదర్థత్వా
త్- ఏకజాతీయసమ్బన్ధేనసర్వత్రవిద్యమానత్వంకేవ
లాన్వయిత్వమితినవ్యాః.

౨౬ అన్వయవ్యాప్తిశూన్యత్వేసతివ్యతిరేకవ్యా
ప్తిమత్త్వంకేవలవ్యతిరేకిత్వమ్- యథాపృథివీతి-అత్ర
పృథివీత్వావచ్ఛిన్నంపక్షః-పృథివీతరజలాదిచతుర్ద
శభేదస్సాధ్యః-గన్ధవత్త్వంహేతుః- అత్రయద్గన్ధవత్త
దితరభేదవదిత్యన్వయదృష్టాన్తాభావాత్ - గన్ధవ్యాప
కేతరభేద సామానాధికరణ్య రూపాన్వయవ్యాప్తిగ్ర

హానాసమ్భవాత్- కింతు యత్ర ఇతరభేదాభావః తత్రగన్ధాభావః- యథా జలాదావితివ్యతిరేకవ్యాప్తి దృష్టాన్తభూతజలాదౌ ఇతరభేదాభావరూప సాధ్యభావవ్యాపకతా గన్ధాభావేగృహ్యతే- ఇదమేవార్థం మనసినిధాయ యన్నేతరేభ్యోభిద్యతే నతద్గన్ధవత్- యథాజలమితి- గ్రన్థేనమూలకారో వ్యతిరేకవ్యాప్తిమేవదర్శితవాన్-ఏవంవ్యతిరేకవ్యాప్తిగ్రహానన్తరం ఇతరభేదాభావ వ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగి గన్ధవతీత్వాకారక పరామర్శాత్- పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపితేతరభేదత్వావచ్ఛిన్నవిధేయతాక పృథివీతర భేదవతీత్యాకారకానుమితి ర్జాయత ఇతి తత్త్వమ్- యథాశ్రుతమూలార్థస్తు యథాజలమితరభేదాభావవత్- నచేయంతథేతి- ఇతరభేదాభావవ్యాపకగన్ధాభావవతీన-కింతుతదభావగన్ధవతీతి- తస్మాన్నతథేతి- తచ్ఛబ్దేనగన్ధాభావా భావరూపస్య గన్ధస్యపరామర్శేన తస్మాదితిపఞ్చమ్యన్తాద్గన్ధాభావాభావాత్ గన్ధవత్త్వాదిత్యర్థోలబ్ధః- తథా ఇతరభేదాభావవాన్ నేత్యస్యాభావః తథాచ ఇతరభేదాభావాభావవతీ ఇతరభేదవతీత్యర్థః.

౭౭ సందిగ్ధసాధ్యేతి-సాధ్యప్రకారకసందేహవిశేష్యత్వంపక్షత్వమ్- అనుమితేః పూర్వం సాధ్య

సంకేతాః నియమేన జాయంత ఇత్యర్థః ప్రాయేణేదం లక్షణం ప్రాచీనైః కృతమ్-గగనవిశేష్యకమేఘప్రకారకసందేహాభావదశాయామపి గృహమధ్యస్థస్యాపి పురుషస్య ఘనగర్జితశ్రవణేన గగనం మేఘవదిత్యాకారక అనుమితిర్జాయతే- గగనత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపిత మేఘత్వావచ్ఛిన్నవిధేయతాక అనుమితేర్దర్శనాత్ ప్రాచీన మతంవిహాయ నవీనైరనుమిత్యుద్దేశ్యత్వం పక్షత్వమితి స్వీకృతమ్.

౭౮ నిశ్చితేతి-సాధ్యప్రకారకనిశ్చయవిశేష్యత్వం పక్షత్వమ్.

౭౯ నిశ్చితసాధ్యాభావవానితి· సాధ్యాభావప్రకారకనిశ్చయ విశేష్యత్వం విపక్షత్వమ్- నిశ్చయో వహ్న్యభావవానిత్యాకారః.

౮౦ సద్ధేతుం నిరూప్య హేత్వాభాసాన్నిరూపయతి-సవ్యభిచారేతి- హేతువదాభాసన్త ఇతి హేత్వాభాసాః-దుష్టహేతవ ఇత్యర్థః దోషాః వ్యభిచార విరోధ సత్ప్రతిపక్ష అసిద్ధి బాధాః-ఏతద్విశిష్టా దుష్టహేతవ ఇత్యర్థః- హేతౌ దోషజ్ఞానే సత్యనుమితి ప్రతిబన్ధో జాయతే వ్యాప్తిజ్ఞాన ప్రతిబన్ధో జాయతే- అతో వాదినిగ్రహార్థం వాదినోద్ఘాటిత హేతౌ దోషోద్ఘాటనార్థం దుష్టహేతునిరూపణమిత్యర్థః- పర్వతో

వహ్నిమాన్ ప్రమేయత్వాదిత్యత్ర ప్రమేయత్వహేతౌ వహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వరూపవ్యభిచారజ్ఞాతే వహ్న్యభావవదవృత్తిత్వరూపవహ్నివ్యాప్తిగ్రహప్రతిబన్ధః ఫలమ్.

౭౩ అసాధారణేతి- సర్వసపక్షవ్యావృత్తత్వం నిశ్చితసాధ్యవదవృత్తిత్వం సాధ్యవదవృత్తిత్వంచ సాధ్యాసామానాధికరణ్యమ్- హేతౌ సాధ్యాసామానాధికరణ్యే నిశ్చితే సాధ్యసామానాధికరణ్యరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబన్ధః ఫలమ్.

౭౪ అనుపసంహారిణం లక్షయతి- అన్వయవ్యతిరేకేతి- ఉభయత్ర దృష్టాన్తాభావాదన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానోభయసామగ్రిర్నాస్తీత్యర్థః- పక్షాతిరిక్తాప్రసిద్ధిరితిభావః.

౭౫ విరుద్ధం లక్షయతి- సాధ్యాభావవ్యాప్త ఇతి. తథాచ సాధ్యాభావవ్యాప్యహేతుప్రకారకజ్ఞానాత్ పక్షవిశేష్యక సాధ్యప్రకారకానుమితి ప్రతిబన్ధః ఫలమ్ ఏవం సత్ప్రతిపక్షే- విరుద్ధసత్ప్రతిపక్షయోర్విశేషస్తు విరుద్ధహేతోరేకత్వేన సత్ప్రతిపక్షహేతోర్ద్విత్వేనచ జ్ఞాతవ్యః- సత్ప్రతిపక్షే ద్వౌ హేతూ విరుద్ధే త్వేకహేతురితి యావత్- సాధ్యాభావసాధకహేతుస్స్యాత్ సాధ్యసాధకత్వేనోపన్యస్త ఇత్యస్యాశక్తి

సూచకో భవతి.

౨౮ ఆశ్రయాసిద్ధ ఇతి- పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్ట పక్షాసిద్ధిః తథాచ గగనీయత్వవిశిష్టారవిన్దాసిద్ధేః సౌరభ్యానుమితిర్న సంభవతి.

౨౯ స్వరూపాసిద్ధిర్నామ పక్షే హేత్వభావః- తథాచ హేత్వభావవిశిష్టపక్షజ్ఞానాత్పక్షవిశేష్యక హేతుప్రకారకపరామర్శానుత్పత్త్యాపరామర్శప్రతిబన్ధః ఫలమ్.

౩౦ వ్యాప్యత్వాసిద్ధ ఇతి- ప్రకృతే ధూమవ్యాపకత్వం ఆర్ద్రేన్ధనేన గృహీతం చేద్ధూమే ఆర్ద్రేన్ధన సంయోగవ్యాప్యత్వం గృహీతమ్- ఏవంచ వహ్నేర్వ్యాపకత్వమార్ద్రేన్ధన సంయోగే గృహీతంచేత్ వహ్నౌ తదవ్యాప్యత్వం గృహీతం తదేవ వ్యభిచారిత్వమ్ తథాచోపాధివ్యభిచారిత్వం సాధనే గృహీతం చేదుపాధిభూత ఆర్ద్రేన్ధన సంయోగవ్యాప్య ధూమవ్యభిచారిత్వం గృహీతమేవ- అనుమానప్రకారశ్చ పూర్వానుమానే హేతుం పక్షీకృత్య వహ్నిర్ధూమవ్యభిచారీ ధూమవ్యాపకార్ద్రేన్ధనసంయోగవ్యభిచారిత్వాత్ ఘటత్వాదివత్ -యో యస్య వ్యాపకవ్యభిచారీ స సర్వోపి సాధ్యవ్యభిచారీ- ఏవంప్రకారేణ ప్రకృతానుమాన హేతుభూతే పక్షే సాధ్య వ్యభిచారోద్భావక తయా

దూషకత్వముపాదేః ఫలమ్ తథా చ ధూమాభావవద్వృ
త్తిత్వరూపధూమవ్యభిచారిగృహీతే వహ్నౌ ధూమా
భావవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిగ్రహప్రతిబన్ధః ఫలమ్.

౯౭ యస్యేతి- యస్యహేతోస్సాధ్యాభావస్య
చ ప్రమాణాన్తరేణ నిశ్చితః తథా చ ప్రాత్యక్షికసా
ధ్యాభావనిశ్చయే జాతే సాధ్యానుమితి ప్రతిబన్ధః ఫ
లమ్- బాధితసాధ్యకత్వాద్బాధితో హేతురుచ్యతే.

౯౮ సంజ్ఞాసంజ్ఞీతి- సంజ్ఞాపదం-సంజ్ఞీ అర్థః-
తయోస్సమ్బన్ధశ్శక్తిః- తథా చ పదార్థసమ్బన్ధజ్ఞాన
ముపమితిరిత్యర్థః- ఉపమానమతిదేశవాక్యార్థజ్ఞా
నమ్- అతిదేశవాక్యార్థస్మరణం వ్యాపారః- గోస
దృశో గవయపదవాచ్యః ఇత్యాకారకాద్గో సదృశ
త్వావచ్ఛిన్న విశేష్యకగవయ పదవాచ్యత్వప్రకా
రక జ్ఞానం జాయతే తదేవోపమితిః.

౯౯ ఆప్తేతి- పదజ్ఞానం కరణమ్- వృత్తిజ్ఞానస
హకృతపదజ్ఞానజన్య పదార్థోపస్థితిర్వ్యాపారః- వా
క్యార్థజ్ఞానం ఫలమ్- తచ్ఛాబ్దబోధః వృత్తిర్నామ శక్తి
లక్షణాన్యతరరూపా.

౧౦౧ శక్తిర్నామ ఘటాదివిశేష్యకఘటాదిప
దజన్యబోధవిషయత్వ ప్రకారక ఈశ్వరసంకేతః-
ఈశ్వరసంకేతో నామ ఈశ్వరేచ్ఛా సైవశక్తిరిత్యర్థః

శక్తినిరూపకత్వమేవ పదేశక్తత్వాం విషయతా సం
బంధేన శక్త్యాశ్రయత్వం శక్యత్వం శక్యసంబంధో
లక్షణా సాద్వివిధా గౌణీశుద్ధా చేతి గౌణీనామ సా
దృశ్యవిశిష్టలక్షణా యథా సింహో మాణవక ఇత్యా
దౌ సింహపదస్య సింహసాదృశ్యవిశిష్టే లక్షణా శు
ద్ధాతుద్వివిధా జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా లక్ష్యతా
వచ్ఛేదకరూపేణ లక్ష్యమాత్రబోధికా జహల్లక్షణా
యథాగంగాయాం ఘోష ఇత్యత్రగంగాపద శక్య
ప్రవాహ సంబధస్యతీరే సత్వాత్తాదృశ శక్యసం
బంధరూప లక్షణావత్వాద్గంగా పదాత్తీరోపస్థితిః
లక్ష్యతావచ్ఛేదక రూపేణలక్ష్యశక్యోభయబోధప్ర
యోజికాఅజహల్లక్షణాయథా కాకేభ్యోదధిరక్ష్యతా
మిత్యత్రకాకపదస్యదధ్యుపఘాతుకత్వేలక్షణాలక్ష్య
తావచ్ఛేదకత్వం దధ్యుపఘాతకత్వంతేన రూపేణద
ధ్యుపఘాతకానాం బిడాలకుక్కుట సారమేయాదీ
నాం శక్యలక్ష్యాణాం బోధాత్ జహదజహల్లక్షణా
వేదాంతినాంమతే.

౧౦౩ ఆకాంక్షేతి అవ్యవహితోత్తరత్వాదిసం
బంధేన యత్పదేయత్పద ప్రకారకజ్ఞానవ్యతిరేకప్ర
యుక్తో యాదృశ శాబ్దబోధాభావః తాదృశశాబ్దబో

చితత్వదవత్వ దగాకాంక్షా తాదృశాకాంక్షాజ్ఞానంశా బ్దకారణమ్.

౧౦౪ అర్థా బాధఇతి బాధాభావోయోగ్యతే త్యర్థః అగ్నినాసించేదిత్యత్రసేక కరణత్వస్యజలా దిధర్మస్యవహ్నౌ బాధనిశ్చయ సత్త్వాన్నతాదృశ వాక్యాద్బోధస్సంభవతి.వ

౧౦౫ ఆసత్తి ర్నిరూపయతి పదానామితి.

౧౦౬ అసహోచ్చారితాని విలంబేనోచ్చారి తాని-వైదికంవేద ఇత్యర్థః ఇదముపలక్షణం వేద మూలస్మృత్యాదీన్యపిగ్రాహ్యాణి.

౧౦౭ లౌకికమితి ఆప్తత్వం ప్రయోగహేతు భూతయథార్థజ్ఞానవత్త్వమ్.

౧౦౮ యథార్థానుభవంనిరూప్య అయథా ర్థానుభవం విభజతే సంశయేత్యాదినా.

౧౧౦ ఏకేతి ఏకధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యతాని రూపిత భావాభావజ్ఞానం సంశయ ఇత్యర్థః.

౧౧౧ విపర్యయోనామభ్రమ ఇత్యర్థః.

౧౧౨ వ్యాప్యారోపేణేతి తర్కేవ్యాపకస్యవ్య తిరేకనిశ్చయశ్చ కారణంఅన్యథాబాధనిశ్చయాభా వే ఇష్టాపత్తిర్న దోషఃతర్కానుత్పత్తేః.

౧౧౩ సుఖంనిరూపయతి అనుకూలేతి ఇతర

చ్ఛానధీనేచ్ఛావిషయత్వం సుఖస్యలక్షణమితినిష్కృష్టః అన్యథాయథాశ్రుతే అనుకూలత్వప్రకారకవేదనవిషయత్వస్యఘటోనుకూల ఇత్యాకారకదశాయాం అనుకూలత్వజ్ఞానవిశేష్యత్వస్య ఘటాదావపిసత్వాత్ ఘటాదావతివ్యాప్తిరేవేతినిష్కృష్టముక్తం-భోజనాదావతివ్యాప్తివారణాయ ఇతరేచ్ఛానధీనేతిఇచ్ఛావిశేషణం సుఖేచ్ఛాయాః సుఖత్వప్రకారకజ్ఞానమాత్రజన్యత్వాత్.

౧౧౬ దుఃఖంనిరూపయతి అప్రామాణికద్వేషాధీనద్వేషవిషయత్వమితి నిష్కృష్టంలక్షణం ద్వేషవిషయత్వమాత్రోక్తౌ సర్పాదావపిద్వేషవిషయత్వస్యసత్వాత్ తత్రాతివ్యాప్తివారణాయ ఇతరద్వేషానధీనేతిద్వేష విశేషణంసర్పజన్యదుఃఖాద్వేషాత్సర్పవిద్వేష ఇతి- సర్పద్వేషస్య సర్పజన్యదుఃఖద్వేషజన్యత్వాత్ అన్యద్వేషానధీనద్వేషవిషయత్వరూపలక్షణస్యసర్పాదౌ నాతివ్యాప్తిః.

౧౧౭ ఫలేచ్ఛా ఉపాయేచ్ఛాం ప్రతికారణం అతఃఫలేచ్ఛావశాదుపాయేచ్ఛాభవతి.

౧౧౮ ఏవం ఫలద్వేషాదుపాయద్వేషః.

౧౧౯ ధర్మాధర్మౌ నిరూపయతి విహితేతి వేదవిహితేత్యర్థః.

౧౨౦ నిషిద్ధేతి వేదనిషిద్ధేత్యర్థః.

౧౩౨ సామాన్యం నిరూపయతి నిత్యమనేకేతి నిత్యత్వే సత్యనేకసమవేతత్వం జాతేర్లక్షణం నిత్యత్వవిశేషణానుపాదానే అనేకసమవేతత్వ మాత్రోపాదానే సంయోగాదావతివ్యాప్తిః తత్రాపి అనేకద్రవ్యసమవేతత్వస్య సత్వాత్ తద్వారణాయ నిత్యత్వోపాదానం అనేకసమవేతత్వానుపాదానే నిత్యత్వమాత్రోపాదానే ఆకాశాదావతివ్యాప్తిః తద్వారణాయ అనేకసమవేతత్వ విశేషణం అనేకత్వానుపాదానే నిత్యత్వవిశిష్టసమవేతత్వమాత్రోక్తౌ ఆకాశగతఏకత్వపరిమాణాదౌ జలపరమాణు గతరూపాదౌచ అతివ్యాప్తిః జలపరమాణురూపాదేః ఆకాశగతైకత్వపరిమాణాదేశ్చ నిత్యత్వాత్ సమవేతత్వాచ్చాతో నేకేతి సమవేతత్వవిశేషణమ్. ఇతి శబ్దపరిచ్ఛేదః.

ఇతి శ్రీగోవర్ధనాచార్య విరచితా తర్కసంగ్రహ టీకా న్యాయబోధినీ.

10235